

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland
Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

11. Talrijke trouwe dienaren

De hofhouding van Isabella van Portugal werd op haar eigen verzoek in 1456 opgeheven, lang voordat zij weduwe werd. Ze verhuisde naar La-Motte-au-Bois in het woud van Dieppe, waar zij de laatste 15 jaar van haar leven in relatieve rust doorbracht. Isabella's afscheid van het Bourgondische hof viel samen met de oprichting van een zelfstandige hofhouding van haar zoon Karel, toen nog graaf van Charolais, en dienst echtgenote, die voorheen deel hadden uitgemaakt van de hare. Een deel van Isabella's voormalige entourage verhuisde naar het gevolg van haar zoon.¹ Gezien haar financiële situatie kon Isabella zich nog steeds een hofhouding permitteren, maar ze koos ervoor zich grotendeels aan het openbare leven te onttrekken.

Het was zeker niet de norm dat vorstinnen in de tweede helft van hun leven een soberder levensstijl aannamen. Margaretha van York, volgens biografe Weighman één van de rijkste weduwen van Europa, behield haar omvangrijke hofhouding na het overlijden van Karel de Stoute in 1477 en liet een paleis voor zichzelf bouwen in Mechelen. Tot het eind van haar leven vertegenwoordigde zij Bourgondië en Habsburg in de internationale politiek.² Overigens sloten het voeren van een vorstelijke staat en het leiden van een devoot leven elkaar niet uit, zoals in het geval van haar moeder, Cecilia Neville.³

Uit het vorige hoofdstuk is naar voren gekomen dat ook Margaretha van Bourgondië in haar laatste levensjaren geen sober of teruggetrokken leven leidde, ook al stond zij in politiek opzicht inmiddels in de zijlijn. In dit hoofdstuk wordt de omvang van haar hofhouding vergeleken met die van tijdgenotes. Ook komt aan de orde in hoeverre haar entourage haar dubbele Bourgondisch-Beierse identiteit en haar verbondenheid met de Hoekse partij weerspiegelde.

Of Margaretha werkelijk dagelijks werd omgeven door 159 personen weten we niet, omdat salarislijsten (*'écrous des gages'*) ontbreken. In de eerder besproken begroting voor 1440 werd uitgegaan van 142 personen die voortdurend aan het hof verbleven.⁴ Vermoedelijk waren met name de hoge functionarissen niet permanent aanwezig. Dit is één van de factoren die het vergelijken van de omvang van vorstelijke hofhoudingen uit de late middeleeuwen bemoeilijken. Lang niet iedereen die volgens lijsten en ordonnanties deel uitmaakte van een hofhouding was steeds aanwezig. Een groot deel van het lagere personeel zal meestal wel present zijn geweest voor de dagelijkse werkzaamheden, maar voor edelen gold dat zij regelmatig afwezig waren, niet alleen in dienst van de vorst, maar ook om hun eigen zaken te behartigen. De omvang van de hofhouding was hierdoor in de praktijk, behalve op hoogtijdagen, vaak aanzienlijk kleiner dan aantallen in ordonnanties suggereren.⁵

Een ander aspect waarmee rekening moet worden gehouden is dat bedienden van leden van een hofhouding in bronnen en publicaties niet altijd wordt genoemd of meegerekend. Dit heeft een sterke invloed op de totale omvang. Van de 160 leden van Margaretha's

¹ In januari 1457 brak het slepende conflict tussen Karel en zijn vader Filips uit. In de literatuur is wel aangenomen dat dit de oorzaak was van het opbreken van Isabella's hof en de verzelfstandiging van dat van haar zoon. Maar Isabella's terugtrekking was al langere tijd in voorbereiding (Kruse, *Hof*, 193, 208, 265-67; Sommé, *Isabelle*, 44-47).

² Weightman, *Margaret of York*, 123-26, 191-92.

³ Cecilia Neville was hertogin van York (Armstrong, *Cicely*).

⁴ ADN, B 3326, 112.896.

⁵ Paravicini, *Ordonnances*; Smit, *Rekeningen 3*, 3-4; Vaughan, *Philip the Bold*, 188-90.

hofhouding worden er op de lijst 108 met naam en functie worden benoemd. De overige 52 waren knechten. Dit is ongeveer een derde deel van het totale aantal.

Een derde factor met een sterke invloed op de omvang van hofhoudingen was het rouleren van functies. Vooral aan het Bourgondische hof werd één functie vaak voor een aantal maanden per jaar aan verschillende personen toegewezen. Dit systeem van functiedeling werd steeds verder doorgevoerd, waardoor het verschil tussen het aantal personen dat stond vermeld op een hofordonnantie en het aantal dat op een bepaald moment aanwezig was steeds groter werd. Zoals gezegd lijkt hiervan aan het hof van Margaretha van Bourgondië geen sprake te zijn geweest, althans niet in formele zin.⁶

Ondanks deze beperkingen, die kwantitatieve vergelijkingen bemoeilijken, wordt in dit hoofdstuk een poging gewaagd om de omvang van de hofhouding van Margaretha van Bourgondië te vergelijken met die van een aantal andere vorstinnen in de Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Het doel van deze exercitie is om in te schatten in hoeverre de omvang van haar hofhouding uitzonderlijk was voor een dame in haar positie. Vervolgens komt aan de orde of de hoflijst van 1439 ook representatief was voor de periode ervoor. Aan het slot van dit hoofdstuk komt aan de orde in hoeverre kan worden gesproken van een Henegouws-Hollands hof.

11.1 Een Bourgondische entourage

Henegouwen-Holland

Het beschikbare referentiemateriaal in de literatuur aangaande de omvang van hofhoudingen in het graafschap Henegouwen-Holland heeft voornamelijk betrekking op de eerste helft van de veertiende eeuw. Het betreft de hofhoudingen van Johanna van Valois en Machteld van Lancaster, echtgenotes van respectievelijk graaf Willem III en Willem V.⁷

Smit heeft de omvang van de vaste kern van de hofhouding van Johanna van Valois geschat op ongeveer vijftig personen, met daarnaast evenveel ‘oproepkrachten’. Aan haar hofhouding waren dus circa honderd personen verbonden (Tabel 11.1). Opnieuw moet worden benadrukt dat dit geen rigide situatie was. Recent hebben De Hemptinne en Van Camp aangetoond dat de samenstelling van de hofhoudingen van verschillende leden van de grafelijke familie in deze periode flexibel was, afhankelijk van tijd, budget en plaats, met multi-inzetbaar personeel.⁸

De hofhouding van Machteld van Lancaster bestond in 1354 volgens de reeds genoemde lijst uit 53 personen, inclusief knapen en knechten. Een overzicht van door graaf en gravin vertrekte hofkleding uit hetzelfde jaar suggereert een vergelijkbare omvang, al gaat het niet om exact dezelfde personen. In werkelijkheid was het gevolg vermoedelijk omvangrijker, omdat een aantal categorieën ontbreekt, zoals een deel van het jachtpersoneel, muzikanten en toortsdragers en het personeel verbonden aan de kleermakerij van de gravin.⁹

⁶ Ten tijde van Maria van Hongarije, in de eerste helft van de 16de eeuw, was dit systeem alweer op zijn retour (Kerckhoff, *Train*).

⁷ Van Johanna van Valois en Willem III zijn weliswaar geen hofordonnanties of lijsten bewaard gebleven, maar hun rekeningen zijn gepubliceerd en geanalyseerd door Smit (Smit, *Rekeningen*). Een overzicht van de hofhoudingen van Machteld van Lancaster en Willem V in 1354 is gepubliceerd door Peters (*Grafelijk leven*, 148-153) en recent door Van Egmond (*Opgetekend*, 280-81).

⁸ Smit, *Rekeningen* 3, 101; De Hemptinne en Van Camp, *Personnel*.

⁹ Peters, *Grafelijk leven*, 148-53; Van Egmond, *Opgetekend*, 185, 282-83.

Margaretha's hoflijst is uniek in z'n soort voor het Henegouws-Hollandse hof in de vijftiende eeuw. Van hofhoudingen uit de Beierse periode zijn verder voor zover bekend geen overzichten of lijsten overgeleverd. Wel zijn op basis van rekeningen en ander bronmateriaal schattingen gemaakt. Janse heeft de omvang van de hofhouding van Albrecht van Beieren aan het eind van de veertiende eeuw op ongeveer honderd personen geschat. Bij bijzondere gelegenheden kon dit aantal verdubbelen. Zijn opeenvolgende echtgenotes, Margaretha van Brieg en Margaretha van Kleef, hadden geen eigen hofhouding. Wel werd na de komst van de laatste de hofhouding van de graaf uitgebreid, waarbij een dertigtal personen speciaal ter beschikking stond van de gravin.¹⁰ Over de samenstelling en omvang van de hofhoudingen van graaf Willem VI en die van Jacoba is bij mijn weten niet gepubliceerd.

Gelre

Ook van het hertogdom Gelre zijn geen hofordonnanties overgeleverd. Wel heeft Kuys het testament geanalyseerd van Katherina van Beieren, de oudste dochter van graaf Albrecht, die gehuwd was met Willem I van Gulik, hertog van Gelre. Hierin kende zij kort voor haar overlijden, in 1400, legaten toe aan leden van haar hofhouding. Uit dit document komt naar voren dat haar hofhouding als hertogin van Gelre uit 69 personen bestond. Qua orde van grootte komt dit goed overeen met het aantal van circa zestig dat door Nijsten uit rekeningen is gedestilleerd, onder meer op basis van kledinguitgaven.¹¹

Brabant

De situatie van de hertoginnen van Brabant in de vijftiende eeuw lijkt op die van de echtgenotes van Albrecht van Beieren, in die zin dat ook zij niet over een volledige eigen hofhouding beschikten, maar wel een aantal dienaren specifiek tot hun beschikking hadden. De omvang van het gevolg van Johanna van Brabant is niet bekend, maar ten tijde van haar huwelijk met Wenceslas van Bohemen beschikte zij in elk geval over eigen raadsheren, kamerheren en kamerdienaren, een kleermakerij en stallen, en ongetwijfeld over hofdames.¹²

De entourage van Johanna van Sint-Pol, echtgenote van Antoon van Bourgondië, lijkt zeer bescheiden te zijn geweest. Een aantal leden van haar hofhouding wordt vermeld in een hofordonnantie uit 1407. Het gaat om een biechtvader, een kapelaan die tevens dienst deed als secretaris, een meesterkok, 12 hofdames, twee kameniers en een wasvrouw. In totaal zijn dit 18 personen. De kapelaan-secretaris was tevens hoofd van de financiële administratie van de hertogin, die over een eigen rekenkamer beschikte (*chambre aux deniers*). Uyttebrouck vermeldt daarnaast nog twee maarschalken. In een door Stein gepubliceerd overzicht van personen die zwarte stof ontvingen voor het maken van kleding voor een hertogelijke rouwstoet wordt in aanvulling hierop nog een bekerdrager van de hertogin genoemd. Hiermee komt het aantal op rond de 20 personen.¹³ Een bescheiden omvang, zeker in vergelijking met Bourgondië.

¹⁰ Janse, *Ridderschap*, 362; Van Egmond, *Opgetekend*, 102, 187; De Boer e.a., *Rekeningen tesorier 1393-1396*, XLVIII.

¹¹ Kuys, *Hofhouding*, 76; Nijsten, *Hof Gelre*, 55.

¹² Uyttebrouck, *Gouvernement*, 161-62, 165, 176.

¹³ Uyttebrouck, *Gouvernement*, 157-59, 172, 177; Stein, *Mourning*, 75-76.

Bourgondië en Habsburg

De hofhouding van Margaretha's moeder, Margaretha van Male kwam in grote lijnen overeen met die van haar echtgenoot, Filips de Stoute, maar dan in bescheidener omvang, al is het woord bescheiden hier nauwelijks op zijn plaats. In 1384 hadden 85 mannelijke leden van haar gevolg recht op hofkleding, onder wie de twee kamerknechten van haar toen negenjarige dochter Margaretha. Canat heeft de totale omvang in 1384-85 op circa 200 personen geschat, waarbij het personeel van zoon Jan niet is meegeteld. Deze waren zoals gezegd niet allemaal tegelijk aanwezig, maar het kwam voor dat een 150-tal zich in het gezelschap van de hertogin bevond.¹⁴

De hofhouding van Isabella van Portugal is door Sommé uitgebreid geanalyseerd. In 1438 telde deze 116 mannelijke leden, exclusief dames en knechten. Wanneer deze worden meegerekend ging het om 264 personen, waarvan er 133 personeel of gevolg van leden van de hofhouding waren. Het hof van zoon Karel is hierin niet meegeteld. Ongeveer de helft van de mannelijke leden werd geacht het hele jaar aanwezig te zijn. De rest had een deeltijdaanstelling voor één semester per jaar. Voor de dames gold dit niet. Al met al was door functieroulatie steeds ongeveer driekwart van de leden van de hofhouding aanwezig.¹⁵

De hofhouding van de volgende hertogin van Bourgondië, Margaretha van York, bestond uit 140 personen, waarvan er zich door roulatie gewoonlijk rond de 90 in haar gezelschap bevonden. Ook als weduwe beschikte zij nog over een hofhouding met een geschatte omvang van meer dan 150 personen.¹⁶

Ruim een halve eeuw later trad Maria van Hongarije, dochter van Filips de Schone en weduwe van Lodewijk II van Hongarije, op als regentes van de Nederlanden. De structuur van haar hofhouding was geënt op het Bourgondische model en telde 192 leden. Kerkhoff heeft de totale omvang op ongeveer 300 personen geschat, waarbij is ingecalculeerd dat een deel van het jachtpersoneel en het ondersteunend personeel van leden van de hofhouding in de hofstaten niet is meegerekend.¹⁷ Het bovenstaande is samengevat in Tabel 11.1.

¹⁴ Canat, *Marguerite de Flandre*, 8, 11, 124, 265-66; Vaughan, *Philip the Bold*, 189-90.

¹⁵ Sommé, *Isabelle*, 221-369.

¹⁶ Weightman, *Margaret of York*, 82-84, 125.

¹⁷ Kerkhoff, *Train*, 112-13.

Vorstin	Gebied	Periode	Omvang	Additioneel
Johanna van Valois	Henegouwen-Holland	1330	50	+ 50 (a)
Machteld van Lancaster	Id.	1354	53	
Margaretha van Male ¹⁸	Bourgondië	1384	150	+ 50 (a)
Margaretha van Kleef	Henegouwen-Holland	1394	30	
Katherina van Beieren	Gelre	1400	65	
Johanna van Sint-Pol	Brabant	1407	20	
Isabella van Portugal ¹⁹	Bourgondië	1438	131	+ 133 (b)
Margaretha van Bourgondië	Henegouwen-Holland	1439	108	+ 52 (b)
Margaretha van York	Bourgondië	1468	90	+ 50 (a)
Maria van Hongarije	Nederlanden	1531	192	+ 108 (c)

Tabel 11.1: Omvang van de hofhouding van enkele laatmiddeleeuwse en vroegmoderne vorstinnen en vorstin-weduwen in de Nederlanden. *Aantallen in de kolom 'Additioneel' hebben betrekking op (a) roulerend lidmaatschap van de hofhouding en andere vormen van tijdelijke afwezigheid, (b) personeel en gevolg van leden van de hofhouding of (c) leden van de hofhouding die niet op hofstaten vermeld staan. Voor referenties zie hoofdtekst.*

Het voorafgaande bevestigt dat er niet per definitie een verschil in omvang was tussen hofhoudingen van gehuwde vorstinnen en vorstin-weduwen. Wel komt een getalsmatige tweedeling naar voren tussen vorstinnen van de traditionele middeleeuwse vorstendommen en die van Bourgondië en later Habsburg. De hofhoudingen van de opeenvolgende hertoginnen van Bourgondië waren duidelijk omvangrijker dan die van de gravinnen en hertoginnen van Henegouwen-Holland, Gelre en Brabant. Hieraan lag uiteraard ten grondslag dat de Bourgondische en Habsburgse vorsten regeerden over een gebied dat meerdere vorstendommen omvatte, en daardoor over de middelen beschikten waarmee ze zich een grotere hofhouding konden veroorloven. Dit is op zich geen verrassende constatering. Minder evident is wellicht tot welke categorie Margaretha van Bourgondië behoorde. Als telg van de Bourgondische dynastie was zij grootgebracht met een levensstijl waar een omvangrijke hofhouding vanzelfsprekend deel van uitmaakte, ook voor dames, zoals haar moeder. Door haar huwelijk werd zij gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland. Aan dit hof heerste een andere cultuur, waarin het gevolg van de gravin een bescheidener omvang had, met uitzondering wellicht van Johanna van Valois aan het begin van de 14de eeuw.

De hofhouding van Margaretha van Bourgondië behoorde getalsmatig tot de Bourgondische groep, al was deze minder omvangrijk dan die van tijdgenote Isabella van Portugal. Kennelijk waren gewoontes binnen haar eigen dynastie, standsbesef, en wellicht ook ambitie in dit geval bepalender dan de heersende cultuur binnen het vorstelijk huis van haar echtgenoot. Uiteraard speelden de financiële middelen waarover Margaretha beschikte hierbij een beslissende rol. Deze maakten het mogelijk om een staat te voeren die zij als Bourgondische hertogsdochter vanzelfsprekend vond.

11.2 Continuïteit

'... omdat hij zwak is en oud en krachteloos en wijlen mijn zeer geëerde heer hertog Willem, mevrouw en hun voorgangers, graven en gravinnen van Henegouwen, altijd trouw heeft gediend...'

¹⁸ Exclusief het personeel van zoon Jan.

¹⁹ Exclusief de hofhouding van zoon Karel.

Een oude koster, genaamd Boudewijn, die nog onder Willem VI en diens voorgangers had gediend, mocht vanwege trouwe diensten zijn oude dag aan het hof doorbrengen. Hij ontving van Margaretha een salaris.²⁰ Dit wekt de indruk dat er sprake was van continuïteit in de samenstelling van de hofhouding, maar aan een dergelijk individueel geval kunnen natuurlijk geen algemene conclusies worden verbonden.

Naar aanleiding van het voorafgaande kan terecht de vraag worden gesteld in hoeverre Margaretha's hofhouding in 1439 representatief was voor die in eerdere jaren. Voor zover bekend zijn er geen overzichten uit een eerdere periode overgeleverd. Toch kan wel een indruk worden gevormd van de continuïteit van omvang en samenstelling van de hofhouding. In rekeningen van Margaretha's Henegouwse generaal rentmeester over de periode 1420-25 is zoals gezegd een post opgenomen met de salarissen van ambtsbekleders en dienaren die deel uitmaakten van de hofhouding ('*waiges de officiers et serviteurs d'ostel*'). Daarnaast zijn in diverse bronnen aanvullende gegevens te vinden over individuele personen.

Salariëring: continuïteit in aantallen

Leden van vorstelijke hofhoudingen ontvingen aanvankelijk alleen kost en inwoning, kleding en andere vormen van beloning *in natura* voor hun diensten. Geleidelijk aan veranderde dit. Aan het begin van de vijftiende eeuw ontving een deel van de leden van het Bourgondische hof een salaris, waarmee de ontwikkeling naar monetarisering in gang was gezet. In de tweede helft van de vijftiende eeuw vond de omslag plaats, waarna uiteindelijk vrijwel iedereen recht had op een salaris in plaats van andere vormen van beloning, zelfs hofdames.²¹ Aan Margaretha's hof ontving in de eerste helft van de vijftiende eeuw slechts een deel van de hofhouding een salaris. De geleidelijke omslag van betaling *in natura* naar monetarisering is duidelijk zichtbaar in de rekeningen, die regelmatig vermelden dat een salaris eerdere rechten verving.²² Bij wijze van steekproef heb ik in de rekening van Margaretha's generaal ontvanger in Henegouwen de post met uitgaven aan salarissen van leden van de hofhouding over 1422 bekeken. In dat jaar ontvingen ongeveer veertig personen een salaris. In Tabel 11.2 is weergegeven om welke categorieën het ging.

Een aanzienlijk aantal categorieën, zoals de vrouwelijke leden van de hofhouding, jonkheren, knapen en knechten, ontbreekt in deze rekeningpost. Dat zij geen salaris ontvingen betekent niet dat deze personen onbezoldigd waren. Leden van de hofhouding ontvingen naast kost en inwoning allerlei vormen van incidentele en structurele vergoedingen en beloningen, zoals geschenken, jaarrenten en (inkomsten uit) ambten. Ook de aan Middeleeuwse vorstenhoven gebruikelijke distributie van hofkleding, of stof hiervoor, kan als een vorm van beloning worden beschouwd.²³ Een livrereijst is in dit geval niet overgeleverd, maar uit rekeningen blijkt dat bijvoorbeeld de kapelaan, hofdames, hofnar en knapen kleding en stoffen voor livrei ontvingen.²⁴ De kostbare gewaden van hofdames werden op kosten van Margaretha met bont gevoerd. Lodewijk de Moor ontving

²⁰ '*...pour ce quil est faibles et anchiens et de petite puissance et quil a tous jours servi feu mon tresredoubté seigneur monsieur le duc Guillaume...ma dite dame et leurs predicesseurs comtes et comtesses de Haynin...*' (ADN B 7980, f 8v).

²¹ Kruse, *Hof*, 12, 67,145; Münster, *Dames*, 343, nt 24, 37; Mariage, *Hôtel*, 84; Damen, *Staat* 217; Van Egmond, *Opgetekend*, 183; Sommé, *Isabelle*, 272.

²² Zie bijvoorbeeld ADN, B 7983, f 7, 10.

²³ Vale, *Court*, 93-99; Van Uytven, *Showing off*, 29-33.

²⁴ ADN, B 3325, 112.886 (Finot, *Inventaire*, 197); 7979, f 10v, 51v,55 r,v; 7982, f 56 r,v.

ondergoed, kousen, een tuniek en een eenvoudige grijze houpelände.²⁵ Een ander voorbeeld van een traditionele *in natura* beloning is het keukenmes dat 12 leden van de hofhouding, met functies uiteenlopend van kok tot raadsheer, jaarlijks ontvingen.²⁶ Ook valt niet uit te sluiten dat aan sommigen een salaris werd betaald dat niet hier, maar in een andere rekening werd opgevoerd.

Raadsheren vormden een gemengde categorie: sommigen ontvingen een salaris en anderen niet. Ook de hoogte van het salaris was zeer variabel. Margaretha's eerste raadsheer ontving 130 lb per jaar, de Henegouwse generaal rentmeester kreeg 80 lb en jurist Jacquemart Hennekart uit Mons slechts 10 lb, dat laatste op basis van een opdrachtbrief.²⁷ Anderen waren weliswaar onbezoldigd als raadsheer, maar ontvingen een salaris vanwege een ambt dat zij daarnaast bekleedden. Dit gold bijvoorbeeld voor de kastelein van le Quesnoy, en voor de Hollandse generaal rentmeester.²⁸ Raadsheren ontvingen daarnaast onkostenvergoedingen voor specifieke missies, die flink konden oplopen. De heer van Haynin ontving in 1421, naast zijn salaris als eerste raadsheer, een vergoeding voor de 131 dagen waarop hij zich met Margaretha's zaken had bezig gehouden.²⁹

Doordat lang niet alle leden van de hofhouding op de lijst met gesalarieerden in de rekening van de generaal rentmeester voorkomen biedt Tabel 11.2 geen volledig beeld. Wel kan in vergelijking met de lijst over 1439 worden geconstateerd dat het aantal personen in deze categorieën in 17 jaar nauwelijks is veranderd. Er zijn verschuivingen, zoals een aantal bewakers (*gardes*) die in 1422 een salaris ontvingen maar niet voorkomen op de hoflijst van 1439. Twee van waren verantwoordelijk voor het zilverwerk, één waakte over de voorraden en één over de vis in de *pêcherie*. Mogelijk werden deze taken in 1439 gecombineerd met andere verantwoordelijkheden, en daarom niet expliciet benoemd. In de categorie 'jacht' zijn de functie-aanduiding anders, maar komt het aantal personen overeen. Al met al zijn de overeenkomsten groter dan de verschillen en lijkt er sprake te zijn van getalsmatige continuïteit.

²⁵ Houpelände: Wijd bovenkledingstuk, kort of lang, voor dames en heren, open aan de voorkant. ADN, B 7979, f 54v, 55v; 7980, f 60v.

²⁶ ADN, B, 7979 f 54; 7980, f 60v.

²⁷ ADN, B 7979, f 41 (*lettre de commission*).

²⁸ ADN, B 7979, f 41; N.A., Gr rek 3303, f 67v.

²⁹ ADN, B 7979, f 53, 55 f-v.

	1422	1439
Secretarissen en klerken	3	3
Boodschappers	3	2
Kwartiermaker	1	1
Koks	6	6
Schenkers	2	3
Bakkers	3	3
Garderobe	2	2
Toortsdragers	3	2
Bewakers	5	
Palfreniers	5	7
Stalmeester	1	1
Wagens en strijdparden	3	
Jachtmeester	1	
Jachthondenverzorgers		4
Portiers	2	2
<i>Totaal</i>	<i>40</i>	<i>36</i>

Tabel 11.2: De hofhouding in 1422 en 1439. Voor 1422 gaat het om personen die een salaris ontvingen, volgens de post ‘salarissen van leden van de hofhouding’ van de generaal rentmeester van de Henegouwse douarie (ADN, B 7979; 7980; 3373, 113.502).

Continuïteit in personen

Continuïteit blijkt niet alleen uit aantallen, maar ook uit namen. Voor niet-adellijke leden van de hofhouding geldt in het algemeen dat weinig bekend is over hun achtergrond, maar dat hun naam verrassend vaak in rekeningen is terug te vinden, vanwege allerlei taken die aan hen werden toevertrouwd en betalingen die aan, voor of door hen werden verricht. Van de al eerder genoemde Colenaar, die ook wel Keulnair werd genoemd en dus uit Keulen afkomstig was, is zo de veertigjarige loopbaan aan het hof in grote lijnen te volgen. In 1401 hielp hij als jonge man, gekleed in hofkleding, bij het bewaken van de honden van Willem en Margaretha. Vijftien jaar later had hij al meer verantwoordelijkheid: hij ontving geld voor de aanschaf van een koe, die Margaretha's honden van melk moest voorzien.³⁰ Rond die tijd moet hij tot hoofd van de jachthondenverzorgers zijn bevorderd, want in 1422 jaagde hij met dertien knechten in het bos van Vicogne. Hij ontving salaris en Margaretha schonk hem een paard, een teken dat zij hem hogelijk waardeerde. In 1439 bekleedde hij deze functie nog steeds.³¹

Ook voor veel andere functies geldt een hoge mate van continuïteit als het gaat om personen. In Bijlage 14 is bij de namen van leden van de hofhouding in 1439 de vroegste door mij in diverse bronnen aangetroffen vermelding als lid van Margaretha's hofhouding aangegeven. Dit beeld is niet volledig, aangezien het op een beperkte hoeveelheid bronnen is gebaseerd. Bovendien geldt dat over bepaalde jaren meer relevant bronmateriaal beschikbaar is dan over andere. Ook zijn personen uit bepaalde categorieën eenvoudiger te identificeren dan anderen. Bij raadsheren is vrijwel altijd duidelijk om wie het gaat, omdat familienamen bekend zijn en informatie over individuen vaak in de literatuur voorhanden is. Hun namen komen veelvuldig voor in allerlei bronmateriaal,

³⁰ ‘Keulnair, brakenier, ... pour une vake donnant let pour les chiens de madame’ (ADN, B 3326, 112.886; Finot, *Inventaire*, 197).

³¹ Devillers, *Naissance*, 279 (1401); ADN, B 3325, 112.886 (Finot, *Inventaire*, 197) (1416); ADN, B 7980, f 68v-69 (1422); 7983, f 9v, 55r,v (1425).

waardoor ze eenvoudig zijn te identificeren. Voor ongetrouwde hofdames geldt dit niet, hoewel ook zij van edele komaf zijn. Alleen de meest vooraanstaande van hen zijn eenvoudig en eenduidig identificeerbaar. Het helpt hierbij niet dat hun voornamen op de lijst van 1439 niet zijn weergegeven. Bovendien verbleven ongetrouwde *'demoiselles'* in het algemeen maar kort aan het hof, waardoor zij minder sporen in de bronnen achterlieten. Dit laatste in tegenstelling tot vrouwelijke kameniers, die behoorlijk honkvast waren. Ook voor jonkheren en knapen gold vermoedelijk een hoge roulatiesnelheid, hoewel voor hen ook de mogelijkheid bestond omhoog te schuiven in de hiërarchie.

Ondanks deze beperkingen kan worden geconcludeerd dat aan Margaretha's hof veel trouwe dienaren verbleven. Voor bijna de helft van de met name genoemde leden geldt dat zij in 1439 al jaren en soms zelfs decennia lang lid van de hofhouding waren.

11.3 Een Henegouws-Hollands hof

'... ener maelre tot Leijden van dat hi miins genadigs heren hertoge Willems van Beyeren saliger gedachten wapenen van sinen achtendeelen in een fransijn ontworpen ende gemaect hadde gelike mijn lieve vrouwe den gouverneur ontboden hadde te doen maken...'

In haar laatste jaren hield Margaretha zich niet alleen bezig met haar eigen naderend levenseinde, maar ook met het instandhouden van de herinnering aan de Beierse dynastie. In 1440 liet ze een schilder uit Leiden een afbeelding van de acht kwartieren van het voorgeslacht van Willem van Beieren maken op fransijn, een type perkament dat vaak voor rekeningen werd gebruikt. Voor welk doel deze afbeelding werd gebruikt is onduidelijk.³² Aan het eind van dit hoofdstuk wil ik kort stilstaan bij de vraag in hoeverre haar hofhouding Henegouws-Hollands van samenstelling was.

Margaretha bevond zich meestal in Henegouwen. De samenstelling van een vorstelijk gevolg was fluïde, en het is dan ook aannemelijk dat zich bij een verblijf in Holland of Zeeland meer dames en heren uit deze contreiën bij haar gevolg voegden. Toch bevonden zich ook binnen de vaste kern van haar hof niet alleen dienaren van Henegouwse komaf, maar ook Hollanders en Zeeuwen, zoals hiervoor al is gebleken. De getalsmatige verhouding is niet volledig te achterhalen. Voor leden van adellijke families geldt dat hun herkomst meestal eenvoudig is te achterhalen, maar voor niet-adellijke personen is dit veelal niet mogelijk. Vaak wordt dezelfde persoon in Henegouwse bronnen in de Middelfranse variant en in Hollandse bronnen in het Middelnederlands aangeduid, zoals hoofdkok Josse le Brun, die ook wel Joost de Bruin werd genoemd. Anderen, zoals secretaris Daniel van Nieuwaal en klerk van de kost Gerard IJsbrandszn, behielden ook in Franstalige bronnen hun Nederlandse naam. Waarschijnlijk waren dit Hollanders, al valt een herkomst uit een ander gebied met Middelnederlands als voertaal niet uit te sluiten. Het percentage Henegouwers, Hollanders en Zeeuwen aan het hof kan daarom alleen voor de edelen worden vastgesteld.

Aan het hof waren in 1439 leden van 24 adellijke families verbonden, veertien uit Henegouwen en acht uit Holland-Zeeland (zie Bijlage 15). De jonkvrouwe van Berghe was waarschijnlijk een Brabantse, vermoedelijk een dochter van Jan I van Glymes, heer van

³² N.A., Gr rek 3303, f 63v. Van Egmond heeft in haar proefschrift aangetoond dat het decoreren van rekeningen in Holland soms werd uitbesteed. Ook in de door haar aangehaalde voorbeelden was de decorateur een Leidenaar (Van Egmond, *Opgetekend*, 245-46, 263-64)

Bergen op Zoom.³³ De jonkvrouwe van Saint-Simon kwam uit Picardië. Een aantal families was met meerdere personen vertegenwoordigd. Dit gold met name voor de Henegouwse geslachten Barbençon (van Donstiennes), Montignies en Wargny. De nauwe band met deze families was niet alleen door Margaretha's persoonlijke voorkeur bepaald, maar ook door traditie: leden van deze adellijke geslachten vervulden sinds jaar en dag belangrijke posities aan het hof.³⁴ Personele unies met het Bourgondische hof lijken er opmerkelijk genoeg niet te zijn geweest.³⁵

Margaretha's hofdames waren vrijwel zonder uitzondering afkomstig uit Henegouwse adellijke geslachten. Hofdames uit Holland en Zeeland ontbreken op de lijst van 1439. Vermoedelijk voegden deze zich bij haar wanneer ze in de noordelijke graafschappen verbleef.

Van de in totaal 36 edelen die in 1439 aan het hof verbonden waren, inclusief dames, waren er negen afkomstig uit Holland of Zeeland, ofwel 25%. De Henegouwse adel was dus ruim in de meerderheid, maar het aantal Hollanders en Zeeuwen was niet verwaarloosbaar. De hofhouding van 1439 weerspiegelt het feit dat Margaretha vooral in Henegouwen verbleef, maar kan toch met recht Henegouws-Hollands worden genoemd.

Conclusie

Uit de vergelijkende analyse in dit hoofdstuk blijkt dat de omvang van Margaretha's hofhouding zoals weergegeven op de hoflijst over 1439 weliswaar afweek van wat bij haar voorgangsters aan het Henegouws-Hollandse hof gebruikelijk was, maar niet exorbitant was in vergelijking met tijdgenotes binnen haar dynastie van oorsprong. Zij beschikte over de middelen om zich een 'Bourgondische' hofhouding te kunnen veroorloven.

Het Bourgondische karakter beperkte zich echter tot de omvang van haar gevolg. Uit de samenstelling komt een hoge mate van continuïteit naar voren, die niet lijkt te zijn beïnvloed door de Bourgondische machtsovername. Velen bevonden zich ook decennia eerder al in Margaretha's entourage en in die van haar echtgenoot en dochter. Hollandse en Zeeuwse edelen die hoge posities in de hofhouding bekleedden, zoals Adriaan van Blois van Treslong en Gerrit van Poelgeest in 1439 en Floris van Haamstede in een eerdere periode, waren verbonden aan de Hoekse partij. De hoogste edelman aan het hof in 1439, de heer van Steenkerke, behoorde tot de groep Henegouwse edelen die Margaretha en Jacoba in de cruciale jaren 1424-27 trouw waren gebleven.

In algemene zin geldt dat adellijke leden van de hofhouding telgen uit vooraanstaande families waren die van oudsher hoge posities bekleedden aan het grafelijk hof. De Henegouwse adel was het sterkst vertegenwoordigd, maar het aandeel Hollanders en Zeeuwen was met 25% niet verwaarloosbaar. Qua samenstelling kan deze hofhouding dan ook worden betiteld als de laatste Beierse hofhouding van Henegouwen-Holland.

³³ Mogelijk diens dochter Jacoba, geboren in 1420. Met dank aan Mario Damen voor deze suggestie.

³⁴ Zie bijvoorbeeld: Smit, *Rekeningen* 3, 55, 103; *ECRG*, 219; Devillers, *Naissance*, 300, 303.

³⁵ Geen van de mannelijke, adellijke leden op de lijst van Margaretha's hofhouding komt voor in de *Prosopographia Curiae Burgundica*, afgezien van een kort verblijf van Gerrit van Poelgeest in 1429 (ID nr. 0389), en enkelen na Margaretha's overlijden (Bernard Donneron, ID nr. 1051; Henry van Wargny, ID nr. 1351).